

4 Helserelaterte leve- og arbeidsforhold for reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område¹

Snefrid Møllersen, psykologspesialist, dr.psychol., Samisk nasjonal kompetansetjeneste for psykisk helsevern og rus, Finnmarkssykehuset HF.

Sammendrag

Ivaretagelse av god folkehelse forutsetter kunnskap om de materielle, praktiske og sosiale rammebetingelser som innvirker på helse. Mobile pastoralister er en gruppe som både myndigheter og forskere verden over har vist liten oppmerksomhet når det gjelder helsemessige forhold. Kunnskap om livs- og arbeidsforhold i reindriftssamisk befolkning er intet unntak. Denne artikkelen beskriver helsereelaterte leve- og arbeidskår for samisk reindriftsbefolkning i det sørsamiske området, en befolkningsgruppe som ofte blir usynliggjort på grunn av størrelsen, og hvor de historisk-politiske, arbeidsmessige og sosiale livsbetingelsene blir oversett. Tallmaterialet er hentet fra en nasjonal undersøkelse av leve- og arbeidskår med betydning for psykisk helse og livskvalitet i samisk reindriftsbefolkning (Reindriftnas hverdag). 151 reindriftsutøvere fra det sørsamiske området deltok i undersøkelsen.

Resultatene viser at reindriftsarbeidet utsetter en uforholdsmessig høy andel av samiske reindriftsutøvere i sørområdet for kroppslige belastninger i form av støy, støv/gasser, kulde, fysisk anstrengelse og ulykker/skader, sammenliknet med andre eksponeringsutsatte yrkesgrupper i Norge. Mange har ikke anledning til å ta ferie eller være hjemme fra arbeidet ved sykdom/skade. Det er en samstemt oppfatning blant reindriftsutøvere i sørområdet at myndighetene mangler kunnskap om reindrift, gir reindriftna negativ forskjellsbehandling og innfører krav og pålegg som ikke er tilpasset reindriftsfaglig praksis. De fleste påføres merarbeid og stress på grunn av opphopning av inngrep som innskrenker beiteland, stenger flytteveier og gir store tap av reinen. Nesten alle rapporterer erfaring med negative holdninger fra folk utenfor reindriftna og fra media. En urovekkende stor andel rapporterer at de utsettes for diskriminering og kriminelle handlinger på grunn av sin reindriftssamiske tilhørighet. Samtidig oppgir reindriftsutøverne svært høy arbeidstrivsel og at arbeidet er en læringsarena med rom for selvbestemmelse. Resultatene viser at redusert livskvalitet og svekket psykisk helse er mer vanlig for dem som har mest erfaringer med diskriminering og med negative holdninger

¹ Takk til Per Martin Lindstrøm Westerfjell, Voengel-Njaarek reinbeitedistrikt for bidrag til artikkelen

fra offentlige myndigheter. Dette indikerer at det er sosial og samfunnsmessig eksklusjon som først og fremst er en risiko for den psykisk helsa til den samiske reindriftsbefolkninga i det sørsamiske området.

4.1 Introduksjon

Undersøkelser av samisk reindrift i Norge har vært mest opptatt av rein, produktivitet og organisatoriske forhold. Reindriftsutøvernes helse, velferd og arbeidskår har fått lite oppmerksomhet. Dette til tross for at «Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge» allerede i 1995 konkluderte med at de helsemessige belastningene i reindriftnæringa er alvorlige og trenger raske tiltak (HOD,1995).

Helsefremmende tiltak må forankres i kunnskap om de praktiske, sosiale og kulturelle forhold som definerer folks liv, og må avstemmes etter de samfunnsmessige rammebetingelsene som regulerer folks muligheter til å nyttiggjøre seg slike tiltak. De historiske, sosiale og ressursmessige rammebetingelsene for samisk reindrift varierer mellom ulike deler av landet. Kunnskapen om helserelevante forhold i samisk befolkning i sørområdene er høyst mangelfull.

Denne artikkelen presenterer tall som beskriver noen sider ved helserelevante leve- og arbeidskår for reindriftsbefolkninga i sørsamisk område. Tallmaterialet er hentet fra undersøkelsen «Reindriftras hverdag».²

4.1.1 Samisk reindrift, livsform og næring

Dagens intensive samiske reindriftnomadisme, med gjeting av en tamreinflokk gjennom årssyklusen, etablerte seg som livsform på 1600- og 1700-tallet, og ble første gang lovregulert i Lappekodisillen av 2. oktober 1751. Næringen er organisatorisk og økonomisk regulert av reindriftsloven (LMD, 2007) og reindriftsavtalen. Landbruksdirektoratet er forvaltningsorgan. I 2017 var det 541 siida-andeler i samisk reindrift i Norge, med 3 233 registrerte personer og 213 913 livdyr (Landbruksdirektoratet, 2017).

Reindrift er en type mobil pastoralisme³ som anvender komplekse fleksible strategier for maksimert bruk av naturressurser. Denne formen for tilpasningsstrategi gjør det mulig å drifte et husdyrhold under uforutsigbare forhold i et tøft klima, og med til dels skrinne beitelandskaper (Mulder, Fazzio, Irons, McElreath, Bowles, Bell et al., 2010). Reinen, beitearealene og menneskene er de grunnleggende ressursene i reindriften. God reindrift forutsetter et tett samspill mellom ressursene. Reinens bevegelser og aktiviteter gjennom årssyklusen er resultat av

² Data ble samlet inn i 2013–2014.

³ Mobil pastoralisme er husdyrhold basert på mobil ressursbruk ved hjelp av gjeting. Det fins anslagsvis 100–200 millioner mobile pastoralister i verden (Benjaminsen, 2018).

tilpasninger mellom reinens behov, klima og beitelandskapets beskaffenhet. Reindriftsutøveren har ansvaret for å gjete reinen innenfor de tilviste beitearealer, sørge for opphold i områder som gir tilstrekkelig føde, og beskytte mot farer. Reindriftsutøveren skal organisere og fordele arbeidsinnsats, oppgaver og materiell, og samordne flokkens bevegelsesmønstre med naboens. Samfunnsmessige endringer, offentlige reguleringer, teknologiske nyvinninger, eksterne aktørers inngrep i landskapet må også integreres i arbeidet med å ivareta balanse i det komplekse samspeillet rein-landskap-reineier. Opphopninger av krav om tilpasninger er en alvorlig påkjenning for både reinflokkene og reineierne.

I norsk forvaltning fremstår reindrifta som en spesialisert produsent av reinkjøtt med krav om effektiv produksjon og økt økonomisk avkastning. I samisk reindrift har reinens velferd en egenverdi, uavhengig av hvilken avkastning den gir. Reindriftsutøverens identitet og selvfølelse er knyttet til evnen og innsatsen som ligger i å holde og drifte «en pen flokk»⁴, i opplevelsen av tilhørighet til siidaen og forholdet til nabosiidaer (Sara, 2003). Når reindrifta ikke gir et utkomme det går an å leve av, velger derfor mange å ta lønnet ekstraarbeid fremfor å slutte med reindrift (Bostedt, 2001).

Reindrift er en helhetlig tilværelse der det sosiale, det yrkesmessige og det kulturelle er tett sammenvevd. Endringer og tilpasninger tar den tid reinen og reindriftsutøveren bruker på å forandre og justere alle de sider ved tilværelsen og drifta som påvirkes ved naturgitte eller menneskeskapt inngrep. Innskrenking av beiteland, stengte flytteveier, eller store tap til rovvilt kan bety lang tilpasningstid for å gjenoppbygge funksjonell drift og en drivverdig flokk, og mistolkes ofte av omverdenen som uvilje mot endring (Kalstad & Brantenberg, 1987). I forvaltningen er det liten tradisjon for å integrere reindriftskunnskap ved utforming av nye ordninger. Viktige sider ved den kompleksiteten av momenter som spiller inn ved reindrift, kan bli oversett (Eira, 2014). Statlig initierte ordninger med intensjon om å få næringa på fote kan komme i konflikt med andre utfordringer reindriftsutøverne står overfor, men som myndighetene ikke forstår betydningen av.

I *Samiske tall forteller 7* fins en detaljert beskrivelse av økonomiske og produksjonsmessige forhold ved dagens reindriftnæring (Riseth, 2014).

4.1.2 Samisk reindrift i sørsamisk område

De sørsamiske reinbeiteområdene – Nordland, Nord-Trøndelag samt Sør-Trøndelag og Hedmark – strekker seg fra Saltfjellet i nord til Engerdal i sør, fra Trollheimen i vest og til

⁴ Begrepet «pen flokk» henspiller på kombinasjonen av en rekke karakteristika som kjennetegner en velholdt hjord, bl.a. aldersfordeling, kjønnsfordeling, flokkstørrelse, reinens størrelse, utseende, adferd med mer.

svenskegrensen i øst over et areal på ca. 63 500 kvkm⁵. Den samiske befolkninga i sørområdet er beregnet til anslagsvis 800 mennesker, og antallet personer registrert i sørsamisk reindrift er 577 (Kuperus 2001; Landbruksdirektoratet, 2017b). Allerede på 1500–1600-tallet, da sørsamene gikk fra fangstbasert levevei til nomadisk reindrift, og bondesamfunnet samtidig utvidet sin utmarksbruk (seterdrift), oppstod det konflikter mellom reindrift og jordbruk. Reindriften ble fratatt betydelige og viktige beitearealer og flytteveier i løpet av 1700–1800-tallet: Setre og høyslåtter ble lagt på samenes trømråder, der reinen hadde tråkket opp og gjødslet jorda og gresset vokste frodig.

Jordbruksnæringas politiske betydning for nasjonsbygginga i siste halvdel av 1800-tallet intensiverte konfliktene mellom reindriftsutøverne og nybyggerne, godt hjulpet av datidens sosialdarwinistiske ånd. Med fremrykkingsteorien til historieprofessor Yngvar Nilsen (1891) ble samene definert som en laverestående folkegruppe som hadde trengt seg inn i området nordfra (Bergstøl & Reitan, 2008). I tilleggslappeloven av 1897 gav Stortinget den enkelte kommune selvråderett til å bestemme om det skulle utøves reindrift, og det ble forbud mot reindrift i 33 kommuner i Sør-Norge (Braseth, 2014). Presset mot den sørsamiske reindriften var massivt og drev mange reineiere til fattigdom. Samene i Norge organiserte seg politisk.⁶ I nord var denne bevegelsen drevet frem av motstanden mot fornorskingspolitikken, i sør av presset mot reindriftnæringa. Reinens flyttemønster går mot høyfjellet om sommeren og lavlandet om vinteren. Det betyr at mens flytteveien er nord–sør i Finnmark, er den øst–vest i sørområdet. Etter unionsoppløsningen ble det lagt betydelige restriksjoner på bruken av flytteveiene i grensetraktene (den norsk-svenske grensekonvensjonen av 1919). Ved siste reforhandling av denne avtalen i 2005 ble det ikke oppnådd enighet.

De samiske reindriftsutøverne i sørområdet lever i dag spredt i utkanthbygder over et stort geografisk område, og utgjør i alle samfunnsmessige sammenhenger et svært lite, ofte usynlig mindretall. Det er langt mellom de sørsamiske møteplassene, og risikoen for sosial isolasjon og marginalisering er betydelig. Sørområdenes beitearealer og flytteveier er på grunn av kombinasjonen av topografi og eksterne inngrep mer sårbare enn i nord. Beitearealene er i langt større grad blitt innskrenket og oppdelt av ekstern virksomhet (kraftproduksjon, vei og jernbane, hyttefelt osv.). Kjøttproduksjon og gjenvekst av reinflokkene har gjennom flere år vært alvorlig truet på grunn av store tap til rovvilt.⁷

I moderne tid har reindriftnæringa vært en sammenbindende kulturfaktor for den sørsamiske befolkninga. Ikke minst har den gjort sitt til at sørsamene har opprettholdt det sørsamiske

⁵ På størrelse med Latvia.

⁶ Første landsmøte 6. februar 1917 i Tråante/Trondheim.

⁷ Norge har etter den europeiske Bern-konvensjonen (ratifisert av Norge i 1986) en internasjonal forpliktelse til å sikre overlevelsen til bl.a. alle de store rovviltartene i norsk natur. Stortinget har vedtatt bestemmelser for gjennomføring i Rovviltforliket av 2004 og 2011.

språket og samiske kulturtradisjoner, og den har synliggjort utfordringer og behov når det gjelder livsbetingelser og rettighetsproblematikk. Imidlertid har Y. Nilsens fremrykkingsteori hatt juridisk gjennomslag helt frem til 2001 (Selbu-saken⁸), og i 2005-utgaven av Trøndelags historie ble den fortsatt presentert som gyldig. Den historiske ballasten og den uttalte minoritetsposisjonen preger enkeltmenneskenes selvoppfattelse, og deres muligheter til innflytelse på egne levekår.

4.2 Kunnskap om helserelevante forhold for samisk befolkning i sørsamisk område

En viktig forutsetning for å kunne vurdere behovet for helsefremmende tiltak for en befolkningsgruppe er kunnskap om de levekår som styrker og de levekår som svekker forutsetningene for god helse. Å leve som minoritet er en livslang stressfaktor som det koster krefter å håndtere, og som således reduserer kapasiteten til å tåle andre typer påkjenninger i livet (Thoit, 2010). Forskjeller i kultur kan føre til at regler og krav fra myndigheter kolliderer med verdier, normer og praksiser. Tilpasninger til krav som er enkle å gjennomføre for en bofast befolkning, kan bli svært kompliserte å integrere i liv og arbeid for en mobil gruppe.

De siste to–tre tiår har forskningsbasert kunnskap om helse og helserelevante forhold for samisk befolkning økt betydelig. Datagrunnlaget for denne kunnskapen er i all hovedsak hentet fra samisk befolkning i nordsamisk område, først og fremst Finnmark. Reindriftssamisk befolkning har vært dårlig representert eller ikke synliggjort i slike undersøkelser. Det er for øvrig et globalt fenomen at nasjonale myndigheter, så vel som forskere, viser liten oppmerksomhet for helserelevante forhold til mobile pastoralister.

Et litteratursøk gav 11 treff på helsetema for samisk befolkning i sørsamisk område i Norge (tabell 4.1). Hovedtemaet i publikasjonene er helse- og sosialtjenester, mens helserelevante livsbetingelser kun berøres i to av publikasjonene. Med denne artikkelen ønsker vi å bidra til å øke kunnskap om helserelevante leve- og arbeidskår for reindriftsamisk befolkning i sørsamisk område. Leve- og arbeidskår er rammebetingelser for helse, og et nødvendig kunnskapsgrunnlag for å kunne tilrettelegge for livsbetingelser som styrker helse og for å kunne gi effektiv helsehjelp.

⁸ I den såkalte Selbu-saken fikk beiterettighet for samisk reindrift for første gang i norsk rettsavgjørelse fortrinn fremfor grunneierrettigheter.

Tabell 4.1 Publikasjoner med helsetema for samisk befolkning i sørområdet

Forfatter	Tittel	Utgivelses- år	Utgiver, publikasjon	Publikasjons- type	Data- grunnlag
Stephens	Lapp life after Chernobyl	1987	Natural History, 96, Issue 12, p. 32	Vitenskapelig artikkel	(Drøfting)
Hedlund, Moe	Helsetjenester og sørsamer	2000	Vol. 2. NTF-rapport. Steinkjer: Nord-Trøndelagsforskning	Rapport	Intervjuer
Kuperus	Helse- og sosialtjenester for det samiske folket på Helgeland	2001	Sijti Jarnege	Bok	Intervjuer
Moe	Helse- og sosialtjenester, sørsamisk kulturforståelse	2004	I Tronvoll, I.M., Moe, A. & Henriksen, J.E. (red). <i>Hjelp i kontekst</i> . Indre Billefjord: Idut, s. 177–191	Bokartikkel	Intervjuer og praksis
Eira-Åhrén	Rådgivningstjeneste i sørsamisk område	2009	Snåsa kommune	Rapport	Praksis
Dunfjell, Møllersen	Utvikling av et likeverdig psykisk helsevern til den samiske befolkninga i sørsamisk område	2010	I Silviken, A. & Stordahl, V.(red.). <i>Samisk psykisk helsevern</i> , s. 203–222. Karasjok	Bokartikkel	Praksis
Ness, Hellzen	Helse- og omsorgstilbud til eldre sørsamer	2011	Rapport nr. 78. Steinkjer: Høgskolen i Nord-Trøndelag	Rapport	Intervjuer
Kroik, Hellzèn	Helseopplevelse, livsmiljø hos reindriftsamene i sør	2011	Rapport nr. 76. Steinkjer: Høgskolen i Nord-Trøndelag	Rapport	Intervjuer
Melhus, Bongo	Samiske helse- og sosialtjenester	2012	HIF-rapport, Høgskolen i Finnmark	Rapport	Litteraturgjennomgang
Hansen Blix	Helse og omsorgstjenester til den samiske befolkningen	2017	http://www.helsebiblioteket.no/omsorgsbiblioteket/nyheter-og-aktuelt .	Rapport	Litteraturgjennomgang

4.3 En undersøkelse av arbeids- og levekår med betydning for psykisk helse og livskvalitet

Tallmaterialet er hentet fra en nasjonal undersøkelse, «Reindriftras hverdag», som har kartlagt en rekke faktorer av betydning for psykisk helse og livskvalitet i samisk reindriftsbefolkning i Norge⁹. Datamaterialet ble samlet inn i 2013–2014, og 151 av de totalt 633 besvarelser kom fra personer i samisk reindrift i det sørsamiske området. Undersøkelsen er finansiert av Reindriftenes utviklingsfond (RUF), Helse Nord RHF, Sametinget, Finnmarkssykehuset HF, Norske Reindriftsamers Landsforbund (NRL), Samisk nasjonal kompetansetjeneste for psykisk helsevern og rus (SANKS), samt SANKS FoU-fond.

⁹ Møllersen, Stordahl, Tørres, Eira-Åhrén, 2016.

4.3.1 Forskningsprosjektet «Reindriftas hverdag»

Gjennom historien har urfolk blitt brukt som passive objekt for forskning. Forskningsresultatene har i mange tilfeller hatt liten nytteverdi for urfolket, har ofte ført til bekreftelse av gamle fordommer, og har fått negative konsekvenser når de er blitt brukt som dokumentasjon i politiske eller juridiske beslutningsprosesser. I Canada, Alaska, New Zealand og Australia har man i flere tiår gjort positive erfaringer med forskning som gjøres i et nært samarbeid mellom forskere og urfolksgruppen etter etiske retningslinjer for urfolksforskning (LaVeaux & Christopher, 2009).

«Reindriftas hverdag» er resultat av et samarbeid mellom reindrifftsutøvere og forskere, mellom Norske Reindrifftsamers Landsforbund (NRL) og Samisk nasjonal kompetansetjeneste for psykisk helsevern og rus (SANKS). Undersøkelsen hadde som mål å dokumentere reindriftshverdagen på en forståelig og anvendbar måte for reindrifta, gjennom å ta utgangspunkt i den reindriftssamiske livsverden og integrere reindrifftsutøvernes kunnskap, verdier, normer og praksiser i forskningsarbeidet. «Reindriftas hverdag» har benyttet kanadiske retningslinjer for helseforskning med urfolk (CIHR, 2007) fordi Norge og Norden ikke har hatt slike retningslinjer.¹⁰ Arbeidsmodellen bygger på et likeverdig samarbeid/partnerskap, en omforent forståelse av forskningsoppdraget, hvordan arbeidet skal gjennomføres, og hvordan produktet skal forvaltes. Urfolkets innflytelse på forskningsprosessen, eierskap til egne data/kunnskap og kontroll med hvordan forskerne forvalter (bl.a. tolker) materialet som samles inn, er viktige prinsipper i de etiske retningslinjene. Arbeidsmodellen er et navigeringsverktøy som integrerer urfolkskunnskap og forskningsfaglig kunnskap på en måte som både ivaretar urfolksgruppas selvdefinerte utfordringer og forskningsfaglig kvalitet.

NRL og SANKS inngikk en juridisk bindende kontrakt om forskningssamarbeidet, og etablerte en prosjektorganisasjon med styringsgruppe, referansegruppe/ekspertpanel, et forskerteam og flere fokusgrupper. På alle nivåer deltok representanter fra både NRL og SANKS.¹¹ Datamaterialet ble samlet inn gjennom en nasjonal spørreundersøkelse. Spørreskjemaet var konstruert med utgangspunkt i de tema og utfordringer reindrifftsutøverne beskrev som sentrale for reindriftslivet. Deler av tallmaterialet er derfor ikke egnet til å sammenliknes med undersøkelser av befolkningsgrupper der levesett og kultur er annerledes, for eksempel med norsk majoritetsbefolkning.¹²

¹⁰ Sametinget la i 2017 frem et høringsutkast til etiske retningslinjer for samisk helseforskning og forskning på samisk humant biologisk materiale. I skrivende stund er ikke disse retningslinjene vedtatt.

¹¹ For mer detaljert beskrivelse se Møllersen, Stordahl, Tørres og Eira-Åhrén, 2016.

¹² Undersøkelsen tar for seg et lite utforsket tema, og måleinstrumentene er relativt grove. Ved presentasjon av varians (sannsynlighet for at to faktorer opptrer samtidig) rapporteres kun resultater der p-verdien er maksimum 0.01. Resultater fra variansanalyser er kontrollert for demografiske variabler og tilknytningsvariabler.

4.3.2 Svargruppa fra samisk reindrift i sørsamisk område.

Svargruppa består av 151 personer. Tabell 4.2 viser prosentvis fordeling av karakteristika ved svargruppa.

Tabell 4.2 Svargruppas sammensetning

Karakteristika		Prosentandel av besvarelsene
Kjønn	Kvinne	46,7 %
	Mann	53,3 %
Livsfase, alder	Etableringsfase, 16–35 år	42,4 %
	Driftsfase, 36–55 år	40,4 %
	Seniorfase, 56 år og eldre	17,2 %
Område	Hedmark, Oppland, Sør-Trøndelag	18,5 %
	Nord-Trøndelag	27,8 %
	Nordland	53,6 %
Utdanning, høyeste	Grunnskole	26,4 %
	Videregående skole	40,5 %
	Høgskole/universitet	33,1 %
Husstand	Bor med familie	84,6 %
	Bor aleine	12,8 %
	Annet	2,7 %

Det er noe høyere representasjon av menn enn kvinner. Kvinnene er i overvekt i den yngre gruppen (56,3 %), mens det er flest menn blant de eldre (60,5 %). Gjennomsnittsalder på deltakerne er 36–45 år.¹³ Sammenholdt med tall over den geografiske fordelingen av reindriftssamisk befolkning¹⁴ er deltakelsen fra Nordland reinbeiteområde relativt sett noe høyere enn deltakelsen fra de to sørligste reinbeiteområdene. Utdanning innen reindrifts- eller reindriftsrelaterte fag er vanskelig å tallfeste fordi man tilegner seg kunnskap og ferdighet gjennom å delta i drifta fra barnsben av. Tallene på utdanningsnivået gjelder kun «tilleggsutdanning» i det nasjonale utdanningssystemet. Her er utdanningsnivået på linje med utdanningsnivået i den nasjonale befolkninga.¹⁵

I reindriftsbefolkninga er det imidlertid store forskjeller i utdanningsnivå mellom kjønnene, også vesentlig større kjønnsforskjeller enn i den samiske befolkninga generelt (SSB, 2014, kildetabell 07585). Hele 60 % av reindriftskvinnene i sørområdet har utdanning på høgskole-/universitetsnivå. For en familiebasert driftsform som reindrift er det familiens samlede kunnskap og ferdigheter som teller. Både i samisk reindrift og hos andre mobile pastoralister

¹³ Alder ble registrert med 10-årsintervaller

¹⁴ Økonomisk utvalg, 2012, tabell 7.2.5.

¹⁵ Ifølge SSB, 2015, kildetabell 08921 er utdanningsnivået i Norge: 28 % med grunnskole, 42 % med videregående skole og 30 % med høgskole/universitet.

ses en kjønnsbasert rollefordeling av oppgaver, der mennene i hovedsak opparbeider ferdigheter og kunnskap rundt gjeting og arbeid i direkte kontakt med dyra, mens kvinnenes kompetanse er knyttet til praktiske og administrative oppgaver for husholdet. Det høye utdanningsnivået blant kvinnene avspeiler også reindriftskvinnenes rolle med å bringe eksterne inntekter til familien og drifta gjennom lønnsarbeid (Møllersen, 2018). Som forventet i en familiebasert næring er andelen aleneboende relativt lav (12,8 %) sammenliknet med 18 % aleneboere på nasjonal basis (SSB, 2011).

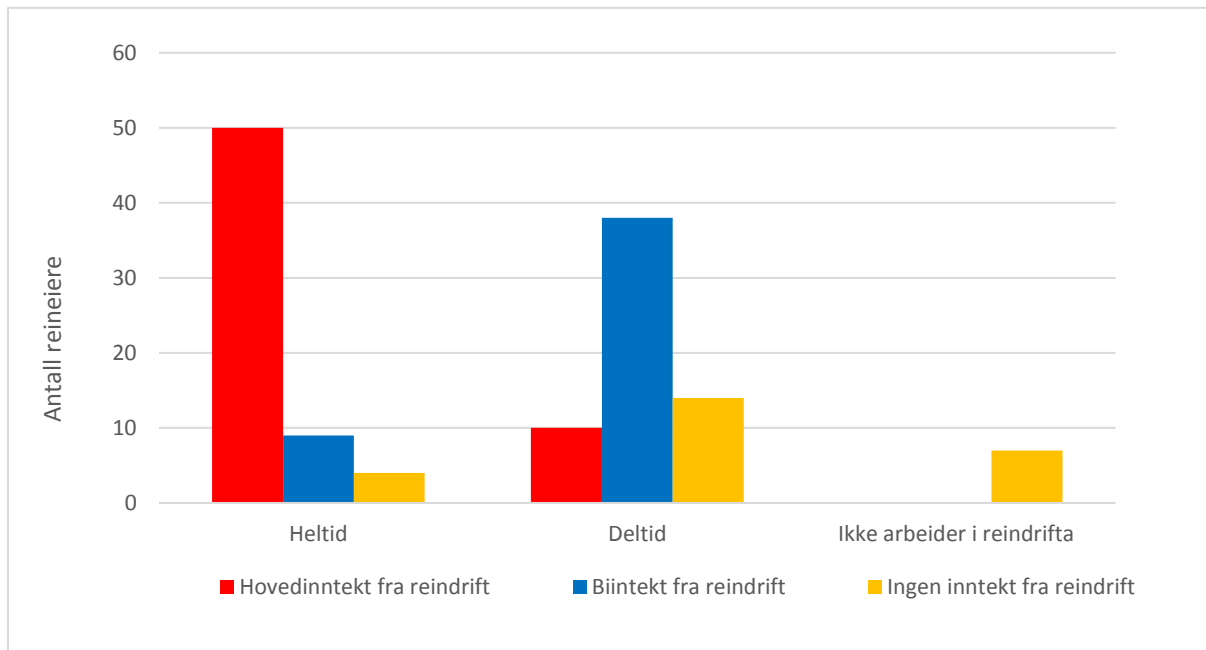
Tabell 4.3 gir en oversikt over svargruppas tilknytning til reindrifta, roller, arbeidsområde og økonomisk avhengighet. Siida-andelsinnehaverne er overrepresentert i svargruppa med 34,4 % mot 19,5 % av reindriftsbefolkninga (Økonomisk utvalg, 2012, tabell 7.2.4). 91,5 % av svarpersonene jobber hel- eller deltid i reindrifta, og 80,6 % har hoved- eller biinntekter fra reindrifta. I henhold til Økonomisk utvalg (2012, tabell 7.2.3) var det 573 personer i samisk reindrift i sørområdet, og det ble utført 165 årsverk. Vår undersøkelse har ikke målt arbeidsdeltakelse i årsverk, men en rapportert heltidsdeltakelse på 46,1 %, samt deltidsdeltakelse på 45,4 %, tilsier at svarene i denne undersøkelsen i all hovedsak kommer fra den gruppen reineiere som har betydelig arbeidsmessig tilknytning til reindrifta.

Tabell 4.3 Svargruppas tilknytning til reindriftsnæringa

Type tilknytning		Prosentandel av besvarelsene	
Reinmerke	Har reinmerke	80,1 %	
	Har ikke reinmerke	19,9 %	
Siida-andel	Har egen/felles siida-andel	34,4 %	
	Har ikke siida-andel	65,6 %	
Arbeidsoppgaver i reindrifta		Heltid	46,1 %
		Deltid	45,4 %
		Ingen	8,5 %
Typer arbeid*	Arbeid i flokken	Heltid	36,8 %
		Deltid	49,3 %
		Ingen	14,0 %
	Support og foredling	Heltid	23,7 %
		Deltid	67,4 %
		Ingen	8,9 %
	Organisatorisk arbeid	Heltid	13,6 %
		Deltid	56,8 %
		Ingen	29,5 %
Inntektskilde	Hovedinntekt fra reindrift	44,8 %	
	Biinntekt fra reindrift	35,8 %	
	Kun eksterne inntekter	19,4 %	

Note: *Summen av heltids- og deltidsdeltakelse i ulike typer arbeidsoppgaver overskrider 100 % fordi oppgavefordeling er fleksibel, og fordi oppgaver overlapper hverandre.

Figur 4.1 Forholdet mellom arbeidsinnsats og inntekter

I henhold til totalregnskapet for reindriften (Økonomisk utvalg, 2012, tabell 7.1.4) utgjør inntekten fra arbeid utenfor reindriften brorparten av siida-andelens samlede inntekter, og kvinnene står for den største andelen av eksterne inntekter. I vår svargruppe bidrar 87,3 % av kvinnene og 68,6 % av mennene med eksterne inntekter. Av figur 4.1 ser vi at 14 % av dem som jobber heltid eller deltid i reindriften, ikke har inntekter fra reindriften.

4.4. Resultater

4.4.1 Fysiske påkjenninger

I fokusgruppene redegjorde reindriftsutøverne for hvilke forhold ved arbeidet og tilværelsen som gir psykisk slitasje. Det å leve som en minoritet, forholdet til eksterne aktører, offentlige myndigheter og medier, det å være ekskludert fra beslutningsprosesser som gjelder eget liv, arealinngrep og andre inngrep var blant de mest sentrale tema. Fysiske belastninger og behov for fritid og rekreasjon ble ikke vektlagt fra reindriftsutøvernes side. I spørreskjemaet ble disse forhold likevel tatt med, fordi det dreier seg om arbeidsforhold med kjent betydning for helse.

Arbeid i primærnæringer innebærer ulike fysiske belastninger fordi arbeidsforholdene påvirkes av naturkreftene og fordi helse, miljø og sikkerhet i arbeidslivet ikke har holdt tritt med den teknologiske utviklinga. Tabell 4.4 viser hvor stor andel av reindriftsutøverne som utsettes for fysiske/kroppslige belastninger med kjent helserisiko.

Tabell 4.4 Prosentvis andel av reindriftsutøverne som er utsatt for fysiske påkjenninger i arbeidet

Type fysisk eksponering		Andel reineiere
Støy	Ingen	42,6 %
	Delvis	34,6 %
	Ja	22,8 %
Gasser, støv	Ingen	32,6 %
	Delvis	31,8 %
	Ja	35,6 %
Kulde	Ingen	24,6 %
	Delvis	33,6 %
	Ja	41,8 %
Kroppslig tungt arbeid	Ingen	15,2 %
	Delvis	38,2 %
	Ja	46,6 %
Arbeider når man er syk eller skadet	Ingen	22,1 %
	Delvis	37,4 %
	Ja	40,5 %

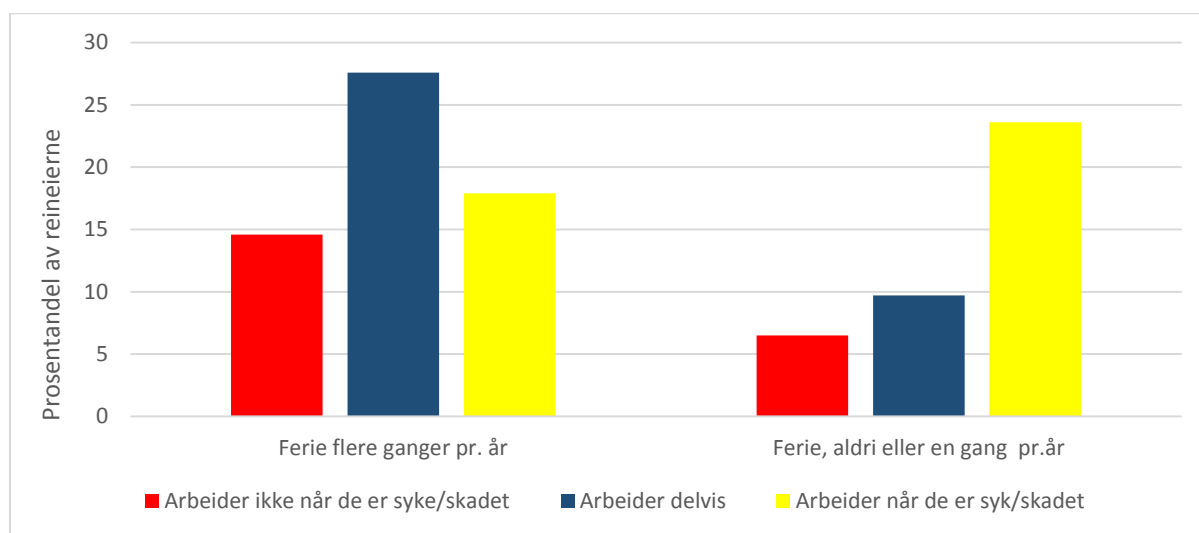
Støy er et velkjent arbeidsmiljøproblem. Eksponering for støy kan føre til fysiologiske og psykologiske stressreaksjoner og øke risiko for ulykker (Lie, Skogstad, Tynes, Johannessen, et al. 2013). Hele 57 % av reindriftsutøverne er mer eller mindre støybelastet under arbeidet. Til sammenlikning er 10–15 % av gårdbrukere, fiskere og håndverkere utsatt for høyt støynivå (Vrålstad, 2011). Mens 67 % av reindriftsutøverne eksponeres for støv og/eller gasser, er det kun 13 % av arbeidstakerne i Norge som eksponeres for støv, gasser eller damp (NOA, 2007). Kulde påvirker både oppmerksomhet og motorisk yteevne. Man vet lite om hvordan langvarig opphold i kulde virker på helse og yteevne i kombinasjon med andre fysiske påkjenninger, f.eks. vibrasjoner fra kjøretøy (Knardahl, Medbø, Strøm, & Jebens, 2010). I sørsamisk område utsettes 75 % av reindriftssamisk befolkning for nedkjøling i reindriftsarbeidet sitt. Arbeidet innebærer fysisk tunge tak for 85 % av dem som svarte. Dette samsvarer med svensk forskning som viser at forekomsten av fysiske belastningslidelser i reindriftsbefolkninga er klart høyere enn for kroppsarbeidere i industri, bygg, transport og landbruk (Södra Lapplands forskningsenhet, 2009). Risikoen for fysiske påkjenninger er størst blant siida-andelsinnehaverne.

Hele 61 %, med en overvekt av dem som jobber i flokken¹⁶, svarer at de gjentatte ganger er blitt skadet i arbeidet med rein, under bruk av redskap og kjøretøy. Det er et bilde som samsvarer med tidligere undersøkelser fra både svensk og finsk reindrift (Södra Lapplands Forskningsenhet, 2009; Pekkarinen, 2006). 48,8 % har aldri klart å skaffe stedfortreder i

¹⁶ Dette er i hovedsak mennene.

arbeidet ved behov, og 39 % av reindriftsutøverne i sørområdet har ikke hatt ferie, eller kun feriert én gang siste tre år.¹⁷ De som oftest går på arbeid ved sykdom/skade, tar relativt sett minst ferie, – uavhengig av type arbeid eller økonomisk avhengighet av reindrifta (figur 4.2).

Figur 4.2 Sammenhengen mellom uttak av ferie og arbeid under sykdom

Resultatene gir et bilde av en arbeidssituasjon med begrensede muligheter til å kunne legge inn nødvendig rekreasjon for å dempe negative helsemessige konsekvenser av påkjenninger, slitasje, skader og sykdom. Utførelse av manuelt krevende arbeid ved fysisk sykdom/skade kan gjøre det vanskeligere å bli frisk igjen, og øker i tillegg risikoen for nye skader på grunn av svekket reaksjonsevne og oppmerksomhet.

4.4.2 Stress og krav i arbeidet

Når man står overfor motstridende krav eller krav som overskrider de ressursene man har til rådighet, øker risikoen for et helseskadelig stressnivå. Motstridende krav kan eksempelvis være når rammebetingelser og pålegg kommer i konflikt med krav til dyrevelferd (rovviltangrep, tog-påkjørslar). Krav som overskrider ressursene, kan være regler som forutsetter arbeidskraft, tid, utstyr, kompetanse som man ikke har tilgang til, og som derfor skaper bekymring og problem, og en vedvarende usikkerhet når det gjelder konsekvensen av å ikke kunne oppfylle kravet.

Tabell 4.5 viser hvordan reineierne rapporterer tidspress, bekymring og regelbelastning i arbeidet sitt. Det er fremfor alt regler og pålegg fra myndighetene som er en stressfaktor for

¹⁷ Ferie innebærer alt fra få til mange sammenhengende fridager.

reineierne (88 %) i svargruppa. Det ses ingen forskjell mellom menn og kvinner, aldersgrupper, roller eller arbeidsoppgaver når det gjelder stress og regelbelastning.

Tabell 4.5 Stress og regelbelastning

Type stress		Andel reineiere
Har ikke tid nok for oppgavene	Enig	17,1 %
	Delvis enig	58,1 %
	Uenig	24,8 %
Stresser ved tanken på arbeidet	Enig	20,6 %
	Delvis enig	47,3 %
	Uenig	32,1 %
Regler gjør arbeidet vanskelig, hindrer problemløsning	Enig	51,5 %
	Delvis enig	36,2 %
	Uenig	12,3 %

4.4.3 Forholdet til myndighetene

Tabell 4.6 gir eksempler på reineiernes oppfatning av hvordan det offentlige forholder seg til reindrifta. Det fremgår av tabellen at ca. 2 % av reindriftsbefolkninga mener at det offentlige/staten har god kunnskap om reindrifta, ser på reindrifta som viktig for dagens samfunn, og gir reindrifta en rettferdig behandling sammenliknet med andre næringer. Det er betydelig forskjell på tilliten til den sentrale og lokale reindriftsforvaltningen. Undersøkelsen ble gjennomført i forkant av at sentrale myndigheter i 2014 omorganiserte den lokale reindriftsforvaltningen. Reindrifta protesterte på dette, blant annet fordi det innebar at reindriftskunnskapen ville bli svekket når områdekantorene/områdestyrenes funksjoner ble overført til Fylkesmannen.

Tabell 4.6 Forholdet til staten, kommunen og reindriftsforvaltningen

Erfaring med/oppfatning av myndighetene		Andel reineiere
Det offentlige har kunnskap om reindrift	Enig	1,7 %
	Delvis enig	37,5 %
	Uenig	60,8 %
Reindriffta får samme støtte og beskyttelse som andre næringer	Enig	2,5 %
	Delvis enig	30,8 %
	Uenig	66,7 %
Staten ser reindrift som viktig for samfunnet	Enig	2,5 %
	Delvis enig	45,0 %
	Uenig	52,5 %
De fleste kommunene ønsker reindrift	Enig	16,7 %
	Delvis enig	60,0 %
	Uenig	23,3 %
Har tillit til sentralt reindrifftsstyre	Enig	18,6 %
	Delvis enig	57,6 %
	Uenig	23,7 %
Lokal reindrifftsforvaltning har kunnskap om reindrift	Enig	40,2 %
	Delvis enig	53,3 %
	Uenig	6,8 %

Tillit er avhengig av hvilke forventninger man har til at systemet forstår dine behov, hvilke erfaringer man har med systemets holdninger til og ivaretagelse av disse behovene, nærhet til og innflytelse på beslutningsprosessene. Dette gjelder spesielt der man i utgangspunktet er i en utsatt eller sårbar posisjon (Grosse, 2012). Reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område er en liten urfolksgruppe som er helt avhengig av at myndighetene har kunnskap om utfordringene i reindriffta for å kunne ta hensyn til næring og levesett ved utforming av politikk og regelverk som berører reindrifftsbefolkninga. Resultatene fra undersøkelsen gir sterke indikasjoner på at norske myndigheter ikke har maktet å opptre på en måte som gir de samiske reindrifftsutøverne i sørområdet tiltro til at dette er tilfellet. I undersøkelser av majoritetsbefolkninga finner man at personer med høyere utdanning har høyest tillit til myndigheter, antakelig fordi kjennskap til systemet gjør det lettere å identifisere seg med beslutningstakerne i samfunnet (Grosse, 2012). I reindrifftsbefolkninga er det omvendt, tilliten til myndighetene er lavest i gruppa med høyest utdanning. Det kan synes som om negative erfaringer med beslutningsprosessene overstyrer kjennskap til systemet. Uttalelser fra reindriffta og intervju med byråkrater i andre sammenhenger tilsier også at myndighetenes kunnskap er mangelfull, kanskje fordi reindriffta er lite synlig i samfunnet og heller ikke oppfattes som økonomisk viktig (Jernsletten 2002).

4.4.4 Marginalisering, diskriminering og kriminelle handlinger

Tabell 4.7 Marginalisering og diskriminering

Holdninger og handlinger fra omverdenen		Andel reinereiere
Folk har kunnskap om reindrifta	Enig	3,3 %
	Delvis enig	22,1 %
	Uenig	74,6 %
Folk er mistroiske til reindrifta og reindriftsutøverne	Enig	47,9 %
	Delvis enig	44,6 %
	Uenig	7,4 %
Bekymret for medieomtale av reindrifta	Enig	67,8 %
	Delvis enig	30,6 %
	Uenig	1,7 %
Medieomtale har gitt ubehag/vansker	Enig	41,2 %
	Delvis enig	37,8 %
	Uenig	21,0 %
Trakassering fordi man er i reindrifta	Enig	33,3 %
	Delvis enig	35,8 %
	Uenig	30,8 %
Trusler, vold, skadeverk fra personer utenfor reindrifta	Enig	25,0 %
	Delvis enig	24,2 %
	Uenig	50,8 %

Reindriftsutøverne sier at folk vet lite om og er mistroiske til reindrifta og reindriftsutøvere (tabell 4.7). 99 % er bekymret for omtalen av reindrifta i media, og for 79 % har dette vært direkte belastende. En undersøkelse av hvordan samiske saker fremstilles i norske aviser, viste at mediene tegnet et gjennomgående negativt bilde av reindrifta, mens andre samiske tema fikk mer variert omtale. Mediene viderefremidler informasjon og holdninger fra både det offentlige og allmennheten, og synspunkter og fakta som er dannet på grunnlag av dårlig kunnskap og forståelse, blir bekreftet og forsterket (Berg, 2001).

69 % angir at de selv og/eller familien har vært utsatt for trakassering fordi de er i reindrifta. 49 % har vært utsatt for trusler, skadeverk eller vold fra personer utenfor reindrifta. Tallene sier ikke noe om hvor alvorlig fysisk og psykisk krenkelse har vært, men indikerer at erfaring med diskriminering og kriminell aggressivitet fra omverdenen er skremmende høy. En tidligere norsk undersøkelse av diskriminering blant samer og ikke-samer viste at 35 % av samene hadde opplevd diskriminering, mens 3,5 % av de norske rapporterte diskriminering (Hansen & Sørli, 2012). Resultatene våre tyder derfor på at den reindriftssamiske befolkninga er ekstremt utsatt for diskriminerende handlinger. Erfaringer med marginalisering og diskriminering fordeler seg ganske jevnt mellom kjønn, aldersgrupper, rolle og arbeidsmessig tilknytning til reindrifta.

4.4.5 Rovvilt og andre eksterne inngrep

I tabell 4.8 presenteres de typer eksterne inngrep som står for de mest omfattende negative konsekvensene når det gjelder tap av beite, økonomisk tap, merarbeid og stress. Én type inngrep kan bestå av flere enkeltinngrep. For eksempel kan kraftutbygging eller gruvevirksomhet vise til flere anlegg i samme reinbeitedistrikt, inklusive fremføring av veier. Hyttefelt og turisme kan være etablert i flere deler av beitelandet med ulike aktiviteter til forskjellige tider av året.

Det fremgår av tabellen at rovvilt er det inngrepet som er desidert mest belastende for reindrifta i sørområdet. De aller fleste reineiere må tåle både økonomiske tap, merarbeid og stress på grunn av trusler og angrep fra rovvilt. Sammenliknet med samisk reindrift i nordområdet er jordbruk, naturvern og jernbanen inngrepstyper som har klart større konsekvenser for den sørsamiske reindrifta. Hyttebygging og kraftvirksomhet har hver især redusert beitearealene for nesten 80 % av reineierne. Det er et tankekors at hytter, turisme og barmarks- og scooterløyper som skal gi rekreasjon, avstressing og fremme folkehelsa til majoritetsbefolkninga, påfører reineierne helserisiko gjennom overarbeid og psykisk stress. Det er også et tankekors at naturvern som skal beskytte naturen mot forstyrrende og irreversible inngrep, kommer i et motsetningsforhold til reindriftssamisk bruk av områdene.

Tabell 4.8 Prosentandel reineiere som er negativt berørt av utvalgte typer eksterne inngrep

Type inngrep	Andel berørte totalt	Konsekvens av inngrep, og andel berørte reineiere			
		Beitetap	Merarbeid	Økonomisk tap, utgift	Stress, bekymring
Fredet rovvilt	100,0 %	19,6 %	75,5 %	94,1 %	74,5 %
Hytter	95,2 %	79,2 %	69,3 %	14,9 %	41,6 %
Veibygging, trafikk	93,1 %	55,9 %	63,7 %	33,3 %	53,9 %
Kraftanlegg	91,2 %	79,4 %	56,9 %	37,3 %	50,0 %
Turisme	90,2 %	24,5 %	73,5 %	13,7 %	47,1 %
Jordbruk	86,3 %	51,0 %	52,0 %	25,5 %	46,1 %
Naturvern, nasjonalpark	80,4 %	19,6 %	42,2 %	13,7 %	45,1 %
Løyper i utmark	79,5 %	25,5 %	56,9 %	13,7 %	50,0 %
NSB, jernbanen	79,4 %	33,3 %	48,0 %	54,9 %	42,2 %
Rettssaker	77,5 %	16,7 %	25,5 %	46,1 %	58,8 %
Gruvedrift, mineralleiting	65,7 %	43,1 %	32,4 %	20,6 %	37,3 %

Selv om tabellen ikke omfatter alle typer inngrep, viser den med all tydelighet at de fleste reineiere rammes parallelt av flere ulike typer inngrep. Inngrep tvinger frem tilpasning som

reineieren skal integrere i det komplekse samspillet rein–landskap–reineier. Det som kan være en hensiktsmessig løsning for å gjennomføre én type tilpasning, kan fort komme i konflikt med tilpasningskrav utløst av andre typer inngrep. Tilpasningsprosessene krever ekstrainsats og er forbundet med usikkerhet når det gjelder utfallet (Kalstad & Brantenberg, 1987).

Tabell 4.9 Prosentandel reineiere som lever med opphopning av inngrepstyper som medfører merarbeid og stress

Konsekvenser av inngrep	Antall ulike typer inngrep*			
	Ingen	1–3	4–6	Mer enn 7
Inngrep som gir stress	4,9 %	28,4 %	32,5 %	34,3 %
Inngrep som gir merarbeid	5,0 %	23,5 %	28,5 %	42,8 %

*Hver type inngrep kan bestå av flere ulike enkeltinngrep

Tabell 4.9 viser at 95 % av reineierne lever med inngrep som innebærer stress og merarbeid, og henholdsvis 67 % og 71 % lever med minst fire ulike typer stress- og arbeidsbelastende inngrep. Ved opphopning av tilpasningskrav øker risikoen for skadelig stress og sykdom (Gerrig & Zimbardo, 2002, Mark & Smith, 2008). 92 % av reineierne har angitt inngrep som medfører beitetap og økonomisk tap. Økonomisk tap og tap av beiteland kan måles og dokumenteres, og i en viss utstrekning kompenseres for. Stress og merarbeid er vanskelig å dokumentere. Tap av livskvalitet, yteevne og helse utvikles over tid, og årsaksforholdene ligger ikke alltid opp i dagen. Når familiens arbeidskapasitet er oppbrukt, når man trenger ekstrahjelp eller hvile, har mange vansker med å finne en vikar med reindriftsfaglige kvalifikasjoner (jf. s. 11). Lavaktivitetsperiodene som tradisjonelt har gitt rom for rekreasjon, skrumper inn eller forsvinner i merarbeid på grunn av vedvarende opphopninger av krav om tilpasninger.

4.4.6 Livskvalitet og psykisk helse

4.4.6.1 Trivsel med arbeidet

Den reindriftssamiske befolkninga i sørsamisk område har svært høy trivsel (98 %) og arbeidsglede (95 %), selv om også mange (74 %) sier at de opplever at arbeidsgleden periodevis kan forsvinne. Så vidt det har vært mulig å bringe i erfaring, er det bare rapportert samme høye trivselsnivå i én annen næringsvei her til lands, nemlig blant fiskere (Amundsen, 2015). Til sammenlikning angir 90 % av de yrkesaktive i Norge tilfredshet med jobben (STAMI, 2011), og 79 % av ansatte i privat sektor er mer eller mindre fornøyde med arbeidsdagen sin (NTBinfo, 2014).

Tabell 4.10 Trivsel med reindriftsarbeidet

Trivselsfaktorer i arbeidet		Andel reineiere
Trives med arbeidet	Enig	79,9 %
	Delvis enig	18,7 %
	Uenig	1,5 %
Har selvbestemmelse	Enig	38,9 %
	Delvis enig	51,9 %
	Uenig	9,2 %
Har tilstrekkelig kompetanse	Enig	50,7 %
	Delvis enig	43,3 %
	Uenig	6,0 %
Lærer nytt	Enig	50,7 %
	Delvis enig	43,3 %
	Uenig	6,0 %
Periodevis tap av arbeidsglede	Enig	36,9 %
	Delvis enig	36,9 %
	Uenig	26,2 %

Nesten alle (94 %) oppgir at de har tilstrekkelig kompetanse for arbeidet sitt, at de stadig lærer nye ting (94 %) og har frihet til å bestemme hvordan arbeidet utføres (91 %). Dette er kvaliteter ved et arbeid og en arbeidsplass som styrker kapasiteten til å mestre utfordringer, problemer og høye krav, og som hever tålegrensen for helseskadelig stress (Karasek & Theorell, 1990). I den yrkesaktive befolkninga i Norge er det 63 % som angir selvbestemmelse i arbeidet (Vrålstad, 2011).

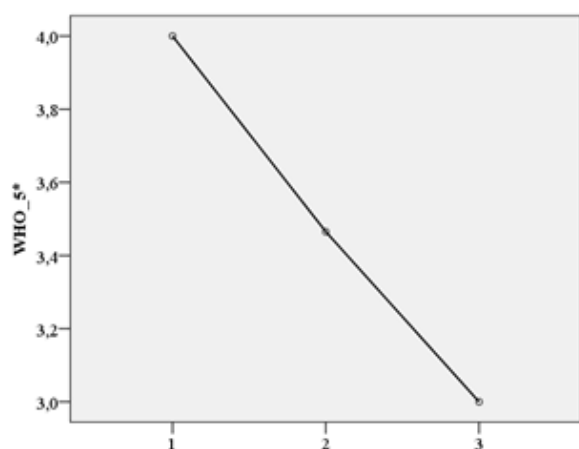
4.4.6.2. Livskvalitet, trivsel med livet

Livskvalitet handler om humør, engasjement og aktivitet i hverdagen, og ble målt med spørreskjemaet WHO-5. Høye skårer tilsier høy livskvalitet. Svarene viser at de fleste har en moderat til god livskvalitet, men for 5 % er skåren så lav at det kan bety svekket psykisk helse. Livskvalitet fordeler seg jevnt mellom kjønn, aldersgrupper, utdanningsnivå, så vel som roller og arbeidsoppgaver. Fysiske påkjenninger i arbeidet øker ikke risikoen for svekket livskvalitet. Imidlertid ser vi at livskvaliteten er gjennomgående lavere hos dem som jobber under tidspress, hos dem som har hatt problemer på grunn av medieomtale av reindrifta, hos dem som har opplevd diskriminerende overgrep fra folk utenfor reindrifta, samt hos dem som har sterkest opplevelse av negative holdninger fra offentlige myndigheter.

Figur 4.3 og 4.4 illustrerer hvordan skåren på livskvalitet beveger seg i forhold til negative erfaringer med offentlige myndigheter, og erfaringer med at medieomtale av reindrifta har ført til vanskeligheter. Sammenholdt med den meget høye arbeidstrivselen er generell livskvalitet klart lavere. Deltakelsen i reindriftslivet betyr for de fleste å måtte leve med sosial eksklusjon,

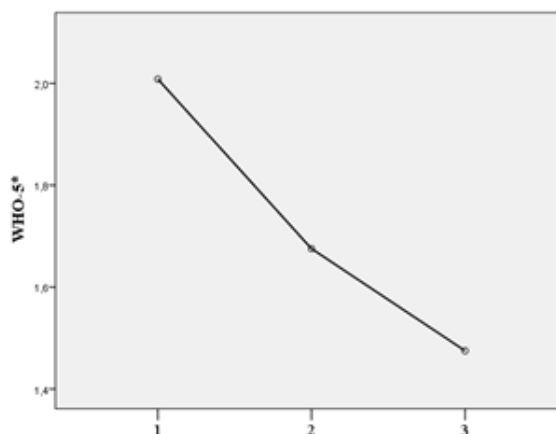
krenkelse, marginalisering og diskriminering. Mangel på aksept for reindrift som liv og næring, de ferdigheter og den innsatsen som ligger i å drifte reinflokkene, er et angrep på reindriftens identitet og en trussel mot selve livsgrunnlaget. Holdninger til samisk reindrift gjenfinnes i politiske prioriteringer der reindriftas ressursgrunnlag, beiteland og flytteveier må vike for andre samfunnsinteresser (jf. tabell 4.8). Mer enn halvparten av svargruppa (57 %) sier da også at de er engstelige for å bli tvunget til å forlate reindrifta.

Figur 4.3 Livskvalitet (WHO-5) og offentlige myndigheters kunnskap om problemer og behov i reindrifta*

Det offentlige har kunnskap om reindrift: 1 = ja, 2 = delvis, 3 = nei

Figur 4.4 Livskvalitet (WHO-5) og problem pga. medieomtale*

Medieomtale har medført vanskeligheter: 1 = nei, 2 = delvis, 3 = ja

*Høye verdier på skala for livskvalitet, WHO-5, angir god livskvalitet.

4.4.6.3 Psykisk helse

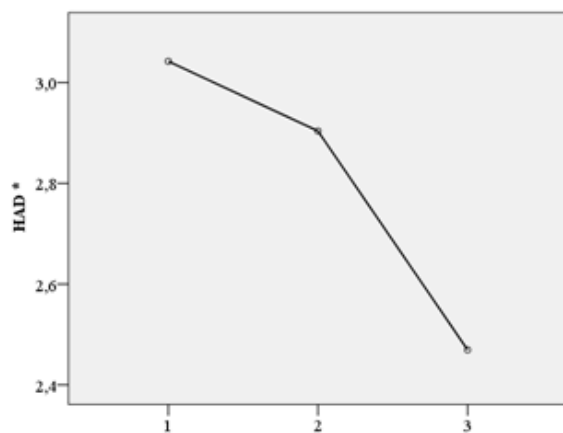
Psykisk helse ble målt med måleinstrumentet HADS¹⁸, som registrerer reaksjoner og symptomer på angst og depresjon. Høye skårer indikerer svekket psykisk helse. Resultatene viser at 27,2 % av reindriftssamene i sørområdet sliter med psykiske symptomer/reaksjoner som kan innebære svekket sosial, jobbmessig eller personlig fungering. Psykisk slitasje er jevnt fordelt mellom kvinner og menn, ulike aldersgrupper og ulike utdanningsnivå. Den psykiske slitasjen er gjennomsnittlig høyere hos dem som er siida-andelsinnehavere enn hos dem som ikke har siida-andel. Blant dem som har erfaring med eksklusjon og diskriminering fra offentlige myndigheter, medier eller folk utenfor reindrifta¹⁹, er sjansen for psykisk slitasje større enn blant dem som rapporterer mindre eller ingen negative holdninger fra omverdenen. For dem som er bekymret for å bli tvunget ut av næringa, er den psykiske slitasjen klart høyere

¹⁸ Hopkins Anxiety and Depression Scales

¹⁹ Negative erfaringer med myndigheter, forvaltningssystem, medier og personer utenfor reindrift svarer for 37 % av variansen i HAD-skåren.

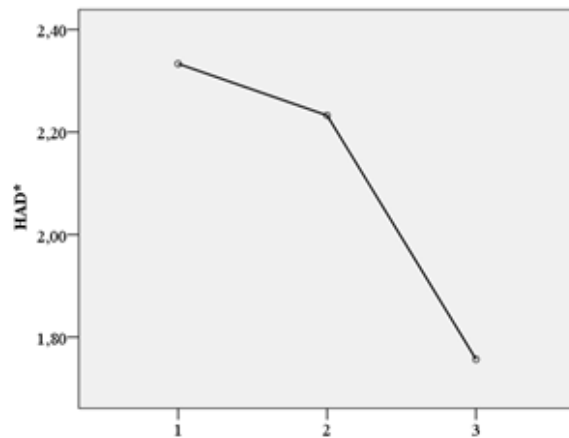
enn for dem uten slik bekymring. Ikke overraskende følger den psykiske helsa til reindrifsbefolkninga i sørsamisk område samme mønster som livskvaliteten, når det gjelder hvilke levekår som synes å være en helserisiko, direkte eller indirekte. Tallmaterialet i vår undersøkelse tyder på at det i høy grad er diskriminerende holdninger og handlinger som storsamfunnet, representert ved myndigheter, medier og folk utenfor reindriften, tar i bruk i møte med reindriftsutøverne, som medfører psykisk slitasje.

Figur 4.5 Psykisk uhelse (HADS) og tillit til sentral reindriftsforvaltning*

Tillit til den sentrale reindriftsforvaltningen: 1= nei, 2 = delvis, 3 = ja

Figur 4.6 Psykisk uhelse (HADS) og erfaring med trakassering*

Utsatt for trakassering pga. reindrifts-tilhørighet: 1= ja, 2 = delvis, 3 = nei

*Høye verdier på skalaen HADS, angir svekket psykisk helse.

Det er bred enighet om at diskriminering, hvis det foregår relativt ofte og over tid og spesielt hvis det starter tidlig i livet, utsetter helsa for slitasje som kan føre til både psykisk og fysisk sykdom senere i livet (Shepherd, 2017; Pascoe & Richman, 2009). Dette er også sammenfallende med de hypotesene som reindriftsutøverne presenterte i fokusgruppene, nemlig at livslang minoritetsstatus kombinert med konflikter med offentlige og andre aktørers interesser i beiteområdene, opplevd forskjellsbehandling og degradering av reindriftskunnskap i beslutningsprosesser er forhold som tærer alvorlig på psykisk velbefinnende.

4.4.6.4 Bruk av rusmidler

Overdrevent alkoholbruk har særskilt negative konsekvenser i et arbeid der man har ansvar for dyrevelferd, anvender motoriserte fremkomstmidler og der arbeidsoppgaver stiller krav til oppmerksomhet og reaksjonsevne og et smidig sosialt samspill.

Tabell 4.11 gir en oversikt over hvordan alkoholkonsumet i den sørsamiske reindriftsbefolkninga, sammenliknet med øvrig befolkning i Norge, fordeler seg med tanke på hvor ofte man inntar alkohol, og hvor ofte man inntar større mengder alkohol. Tabellen viser at alkoholbruken i den reindriftssamiske befolkninga i sørsamisk område er nokså lik alkoholbruken ellers i landet når det gjelder hyppighet av alkoholkonsum. Når det gjelder inntak av større mengder alkohol, er imidlertid hyppigheten noe sjeldnere hos reindriftsbefolkninga.

Tabell 4.11 Hyppighet av alkoholkonsum og inntak av større mengde alkohol hos reindriftssamer i sørsamisk område og øvrig befolkning i Norge*

Befolkning	Hvor ofte drikkes det alkohol					Hvor ofte drikkes minst 6 alkoholenheter ²⁰		
	Aldri	Månedlig, sjeldnere	2–4 g/mnd.	2–3 g/uka	4 g/uka og mer	Aldri/månedlig	2–4 g/mnd	Flere g/uke
Reindriftssamer i sør	8,9 %	40,7 %	40,7 %	8,1 %	1,3 %	87,0 %	11,4 %	1,6 %
Befolkninga i Norge	13,1%	33,2 %	39,4 %	13,2%	1,1 %	79,6 %	15,3 %	5,1 %

*Begge tallmaterialene refererer til befolkning 16 år og eldre.

I nasjonal befolkning er alkoholkonsumet høyest for menn og i yngre aldersgruppe. I svargruppa vår var det bare 2 % av dem i etableringsfasen som benyttet alkohol ukentlig eller oftere, mens henholdsvis 13 % og 16 % av svarpersonene i driftsfasen og seniorfasen hadde dette drikkemønsteret. Alkoholkonsumet varierer med kjønn, men ikke med roller eller arbeidsoppgaver i reindriften, eller med fysiske belastninger, livskvalitet og psykisk helse. De få (5,7 %) som har benyttet andre rusmidler, har samtidig et relativt høyt alkoholkonsum.

Det er ingen grunn til å anta at sørsamisk reindriftsbefolkning har større alkoholkonsum enn befolkninga ellers. Imidlertid, på grunn av arbeidets karakter og den gjensidige avhengigheten av hverandres ytelser innenfor siidaen, er det nærliggende å anta at overdreven alkoholbruk hos

²⁰ Seks drinker eller mer

enkeltpersoner betyr merarbeid for kollegaene og engstelse for økt risiko for skader på dyr og mennesker, og således kan ha store konsekvenser for et reinbeitedistrikt.

4.5 utfordringer

I henhold til WHO (Ottawacharteret, 1986) er helsefremmende arbeid å skape de rammene som gir enkeltindividet mulighet til å ta kontroll over egen helse. Sosial ulikhet og forskjellsbehandling er stressfaktorer som utgjør helserisiko. Imidlertid, sosial ulikhet (klasse, etnisitet, mulighet for innflytelse m.m.) blir ofte tatt for gitt, både av dem som rammes av ulikhet, og av dem som ikke rammes. Forskjellsbehandling blir ofte fortiet eller forklart ved egenskaper hos den gruppen som rammes negativt. Det bidrar til at de strukturene som opprettholder ulik behandling av grupper i samfunnet, forblir uttalte og usynlige.

Den menneskelige tålegrensen for belastninger påvirkes av samspillet mellom de kravene som stilles, hvilken innflytelse man har på valg av løsninger, og om man får sosial støtte for å mestre utfordringene (Karasek & Theorell, 1990). Man kan tåle høyere stressnivåer når man gis et brukbart handlingsrom og får sosial støtte under mestringsprosessen. Forventning om at innsats gir forbedring, øker også tålegrensen. Samtidig svekkes tålegrensen når varigheten, omfanget og opphopning av belastende krav øker, fordi ekstrainsats tapper krefter og innskrenker mulighetene for hvile.

Den reindriftssamiske befolkninga i sørsamisk område er en liten minoritet både i nasjonal, i samisk og i reindriftssamisk sammenheng. Den historiske ballasten og den uttalte minoritetsposisjonen har innskrenket mulighetene for innflytelse på egne levekår. Reindrifta i Norge har gått fra å være en familiebasert levemåte og næringsvei regulert av samisk sedvane og skikker, til å være en lovregulert produksjonsbedrift organisert etter privatrettslige prinsipper innenfor det moderne norske samfunn. Regelverk og eksterne inngrep har innskrenket den iboende bærekraft-mekanismen i reindrifta: det fleksible samspillet rein–landskap–menneske.

Denne artikkelen har, med utgangspunkt i befolkningas egen erfaring og kunnskap om psykisk belastende livsbetingelser, presentert noen av de leve- og arbeidsforholdene som setter rammebetingelser for den enkelte reindriftsutøvers muligheter til å ivareta egen helse. I tillegg til en rekke fysiske belastninger viser undersøkelsen at den reindriftssamiske befolkninga i sørsamisk område utsettes for massiv diskriminering, og at myndighetene ikke har maktet å vise forståelse for og ta hensyn til de problem, behov og utfordringer den reindriftssamiske befolkninga står overfor i sitt liv og virke. Risikoen for redusert psykisk helse og livskvalitet øker parallelt med grad av negative holdninger og handlinger fra myndigheter, medier og de sosiale omgivelsene. På bakgrunn av disse funnene er det nærliggende å anta at stressnivået i

den reindriftssamiske befolkninga i sørsamisk område utgjør en betydelig helserisiko både for dagens voksne og for den oppvoksende generasjon.

Helsestandarden i befolkninga i Norge er høy, og forebyggende helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid i arbeidslivet har stått sentralt i flere tiår. Helsedirektoratet (2010) fremhever hvor viktig det er å følge opp de grupper i samfunnet som er utsatt for hyppige eller mange risikofaktorer. Det kan gjøres ved å fjerne eller dempe årsaken til helsebelastningen, eller ved at man tilfører ressurser eller styrker eksisterende ressurser. Stortingets folkehelsemelding påpeker nødvendigheten av samarbeid på tvers av sektorene i samfunnet, og fremhever betydninga av å bekjempe diskriminering og utenforskap/sosial eksklusjon, spesielt for den psykiske helsas skyld (HOD, 2015). Nasjonale føringer oppfordrer således til at man skal legge vekt på helserelaterte leve- og arbeidskår for den reindriftssamiske befolkninga i sørområdet. Når oppmerksomheta allikevel har vært minimal, kan det ha sammenheng med de strukturene som usynliggjør og opprettholder sosial ulikhet og forskjellsbehandling. Ved utbygginger og andre inngrep, så vel som ved utforming av regelverk og politiske vedtak, mangler konsekvensutredninger av om og hvordan livskvaliteten og helsa til den reindriftssamiske befolkninga blir berørt. For vindkraftutbygging vurderes eksempelvis helsemessige konsekvenser i forhold til tap av rekreasjonsområder og støynivå i nærområdet, mens det ikke fremkommer vurderinger av hvordan helsa til reindriftssamene i området berøres.

Tillit bygger på de forventningene man har til at systemet forstår ens egne behov, hvilke erfaringer man har med systemets holdninger til og ivaretagelse av disse behovene, og hvorvidt man har nærhet til og innflytelse på beslutningsprosessene (Grosse, 2012). Sentrale myndigheter oppleves ikke som støttespillere av reindriftsutøverne. De menneskelige og materielle kostnadene som påføres reindriften ved krav om tilpasninger, blir ikke oppfattet, forstått eller vurdert som viktige. Holdninger og handlinger fra sentrale myndigheter legger normer for hva som er sosialt akseptabelt i samfunnet, noe som reflekteres i omfanget av ydmykende eksponering i media og negative holdninger og aggressive handlinger fra folk utenfor reindriften. Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (Barne- og likestillingsdepartementet, 2017) pålegger offentlige myndigheter å tilegne seg nødvendig kunnskap om brukergruppenes utfordringer, behov og synspunkter, og utforme tjenester/tilbud/regler for å møte disse utfordringene og behovene. En oppfølging av denne lovpålagte forpliktelsen overfor den reindriftssamiske brukergruppa i sørsamisk område vil bidra til at kunnskap om de materielle, praktiske og sosiale rammebetingelsene som innvirker på helsa til reindriftssamene, blir del av premissgrunnlaget ved forvaltningsmessige og politiske vedtak som berører reindriftsbefolkninga.

Resultatene viser betydelige arbeidsrelaterte fysiske påkjenninger og høy skade-/ulykkesfrekvens som tilsier at det trengs mer detaljert kunnskap om risikosituasjoner og skadereduserende tiltak eller hjelpemidler som er tilpasset reindrifta. Tradisjonelt har rolige driftsperioder gitt reindriftsutøveren rom for rekreasjon, men opphopning av krav om tilpasninger gir merarbeid på bekostning av hvileperiodene. Ordninger med tilgjengelig og kvalifisert reindriftsvikar bør utredes. Alle mennesker har en tålegrense for belastninger, et sted der krav om ytelse og mestring overskrider den kapasitet og de ressurser man har til rådighet. Samfunnet har et ansvar for å tilrettelegge slik at leve- og arbeidskårene, også for reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område, er forenlige med god helse.

Referanser

Amundsen, B. (2015). De har Norges triveligste arbeidsplass. *Forskning.no*. Norges forskningsråd. Hentet mai 2015 fra www.forskning.no/fiskerifag-arbeid/2015/06/de-har-norges-triveligste-arbeidsplass.

Barne- og likestillingsdepartementet, BLD. (2017). Lov om likestilling og forbud mot diskriminering.

Benjaminsen, T.A. (2018). Artikkel om pastoralisme. I Store norske leksikon, <https://snl.no/pastoralisme>

Berg, B.A. (2001). *Holdninger til samer og samiske forhold 1996–2000. En undersøkelse av avisene Aftenposten, Nordlys, Finnmarks Dagblad, Altaposten og Finnmarken for perioden 1.1.1996–31.12.1999*. Senter for samiske studier, Skriftserie nr. 11.

Bergstøl, J., & Reitan, G. (2008). Samer på Dovrefjell i vikingtiden. Et bidrag til debatten om samenes sørgrense i forhistorisk tid. *Historisk tidsskrift*, bind 87, s. 9–27.

Bostedt, G. (2001). Pastoralist Economic Behavior: Empirical results from reindeer herders in Northern Sweden. *Journal of Agricultural and Resource Economics*.

Braseth, L. (2014). *Samer sør for midnattssola, sørsamenes historie, kultur og levemåte*. Bergen: Fagbokforlaget.

Canadian Institutes of Health Research, CIHR. (2007). *CIHR Guidelines for health research involving aboriginal people (2007–2010)*. Ottawa (ON).

Eira, M. (2014). *Reindrift i Finnmark. En studie av prosessen om reintallstilpasningen*. Masteroppgave, UiT, Norges Arktiske Universitet.

- Grosse, J. (2012). *Kommer tid kommer tillit? Unga vuxnas och medelålders erfarenheter*. Rapport i sosialt arbete, nr. 139, Stockholms universitet.
- Halkjelsvik, T., & Storvoll, E.E. (2014). Andel av befolkningen i Norge med et risikofyllt alkoholkonsum målt gjennom Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT). *Nordic studies on Alcohol and Drugs*, 31.
- Hansen, K.L., & Sørli, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: A study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcultural Psychiatry* 2012 49:26.
<http://tps.sagepub.com/content/49/1/26>
- Helsedirektoratet. (2010). *Folkehelsearbeidet – veien til god helse for alle*. Rapport, kapittel 8.
- Helse- og omsorgsdepartementet, HOD. (1995). *Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge*. NOU 1995: 6. Kap. 10, Arbeidsmiljøtiltak i reindriftnæringen.
- Helse- og omsorgsdepartementet, HOD. (2015). *Folkehelsemeldingen – Mestring og muligheter*. Meld. St. 19 (2014–2015).
- Jernsletten, J-L.L. & Klokov, K. (2000–2002). *Sustainable reindeer husbandry*. Report. Arctic Council.
- Jonassen, J., & Kalstad, A. (2003). *Internrettslige betraktninger om reindriften. Reindriften i skjæringspunktet mellom intern organisering og norsk rett*. Rapport. Røros/Karasjok.
- Kalstad, J.A. & Brantenberg, O.T. (1987). *Reindrift, samisk samfunn og kultur på Saltfjellet. Vassdragsutbygging i Saltfjellet-Svartisenområdet*. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.
- Karasek, R.A. Jr., & Theorell, T. (1990). *Healthy work: stress, productivity, and the reconstruction of working life*. New York: Basic Books.
- Knardahl, S., Medbø, J., Strøm, V. & Jebens, E. (2010). *Utredning om virkninger av arbeid i kalde omgivelser*. STAMI- rapport 11, 8.
- Kuperus, K. (2001). *Kartlegging av behovet for tilrettelagte helse- og sosialtjenester for det samiske folket på Helgeland*. Sijti Jarne.
- Laksoo, A.M. (2008). The shadow field of reindeer management: A case study from Finland. *Acta Borealia*, 25, 138–159.
- Landbruks- og matdepartementet, LMD. (2007). Lov om reindrift.
- Landbruksdirektoratet. (2012). Ressursregnskapet for reindriftnæringen.

Landbruksdirektoratet. (2017a). *Ressursregnskap for reindriftsnæringen. For reindriftsåret 1. april 2016–31. mars 2017*. Rapport nr. 29/2017.

Landbruksdirektoratet. (2017b). *Totalregnskap for reindriftsnæringen. Regnskap 2016 og budsjett 2017*. Rapport nr. 33/2017.

LaVeaux, D. & Christopher, S. (2009). Contextualizing CBPR: Key Principles of CBPR meet the Indigenous Research Context. *Pimatisiwin: A Journal of Aboriginal and Indigenous Community Health*, 7(1), 1–26.

Lie, A., Skogstad, M., Tynes, T., Johannessen, H.A. et al. (2013). *Støy i arbeidslivet og helse*. Statens arbeidsmiljøinstitutt, nr. 10, årgang 14.

Likestillings- og diskrimineringsombudet. (2018). Unngå å diskriminere – offentlige tjenester. Hentet 25.07.2018 fra <http://www.ldo.no/forebygg/offentlige-tjenester/>

Mulder, M.B., Fazio I., Irons W., McElreath R.L., Bowles S., Bell A. et al. (2010). Pastoralism and wealth inequality. Revisiting an old question. *Curr Anthropol*, 51 (1):35–48. doi: 10.1086/648561.

Møllersen, S., Stordahl, V., Tørres, G. & Eira-Åhrén, I.M. (2016). *Reindriftas hverdag, – interne og eksterne faktorer som kan påvirke psykisk helse*. Delrapport 1, SANKS-NRL.

Møllersen, S. (2018). Physical strain, external demands, and work pleasure in a mobile pastoral population of the Arctic. A study of the Sámi reindeer-herder population in Norway. *Medical Research Archives*, vol. 6, issue 3, 4–23.

National Institute of Mental Health, NIMH. 5 Things You Should Know About Stress, NIH Publication No. OM 16-4310. Hentet 25.07.2018 fra

<https://www.nimh.nih.gov/health/publications/stress/index.shtml>

Nasjonalt overvåking av arbeidsmiljø og -helse (NOA). (2007). *Faktabok om arbeidsmiljø og helse 2007. Status og utviklingstrekk*. STAMI-rapport.

NTB info. (2014). Ny undersøkelse: Norge har de mest fornøyde ansatte i verden. Hentet fra <https://www.ntbinfo.no/pressroom/randstad?publisherid=89965>.

Pascoe, E.A., & Richman, L.S. (2009). Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review. *Psychol Bull*, 135 (4); 531–554. doi: 10.1037/a0016059.

Pekkarinen A. (2006). Changes in reindeer herding work and their effect on occupational accidents. *Int J Circumpolar Health*. 65(4):357–64.

Riseth, J.Å. (2014). Ei bærekraftig reindrift? I *Samiske tall forteller 7*. Kommentert samisk statistikk. Samisk høgskole, rapport1/2014, s. 52–100.

Sara, M.S. (2003). Reindriftssamiske verdier. I Eriksen, E.H. (red.), *Arvvut Arvo Vierhtie Samiske verdier*, s. 245–249. Karasjok: Davvi Girji OS.

Shepherd, C.C.J., Li, J., Cooper, M.N., Hopkins, K.D. & Farrant, B.M. (2017) . The impact of racial Discrimination on the Health of Australian Indigenous Children aged 5–10 years: analysis of national longitudinal data. *International Journal for Equity in Health*, 16: 116. doi: 10.1186/s12939-017-0612-0.

Statens arbeidsmiljøinstitutt (STAMI). (2011). *Faktabok om arbeidsmiljø og helse 2011. Status og utviklingstrekk*.

http://www.regjeringen.no/contentassets/5d4d28864e9147269a068e1445d7ad90/faktabok_2011

Statistisk sentralbyrå. (SSB) (2011). Folke- og bolig tellingen i 2011.

Statistisk sentralbyrå. (SSB) (2014). Kildetabell 07585.

Statistisk sentralbyrå. (SSB) (2015). Kildetabell 08921.

Södra Lapplands Forskningsenhet. (2009). *Samernas hälsosituation i Sverige – en kunnskapsöversikt*. City trykkeri: Sametinget.

Thoits, P.A. (2010). Stress and Health. Major Findings and Policy Implications. *Journal of Health and Social Behavior*, 51, 41–53.

Vrålstad, S. (2011). SSB, Samfunnsspeilet, 5/6, <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/utfordrende-jobbhverdag-i-mange-yrker>.

Økonomisk utvalg. (2012). Totalregnskapet for reindriftsnæringen.